

VITA RUSTICA ROMANA. RETORICĂ ȘI REALITATE

Valy Ceia

Cuvinte-cheie: *agricultură romană, economie rurală, civism, domeniu privat, izvoare literare*

Mots-clés: *agriculture romaine, économie rurale, civisme, ager privatus, ancient literary sources*

Résumé. *Cette démarche concerne la vie agricole à une époque cruciale de l'histoire romaine : la dernière moitié du Ier siècle av. J. C., quand la Rome républicaine laisse place à Rome impériale. L'aperçu synthétique fait émerger deux directions convergentes : d'une part la conscience de la situation dramatique de l'agriculture, de l'autre l'effort, qui va s'avérer inutile, de revigorer le monde rural. La littérature latine confirme maintes fois que l'espace rural concentre l'essence de la romanité, à tel point que l'éloignement de ses normes d'existence engage la dégradation constante et irréversible de l'altitude morale, qui plus est, de la romanité même. C'est pourquoi la considération globale de la vie rustique nous offre les données nécessaires afin de déceler les directions socio-politiques d'un état, ainsi que, à un autre niveau, une profonde perspective sur les mentalités qui animent l'espace respectif. Conséquemment, cela va de soi, j'ai crayonné une optique transdisciplinaire qui mérite, je pense, être approfondie. Pour Rome, par exemple, l'histoire du monde rural constitue un repère fondamental dans les recherches visant l'évolution sociale, politique et morale des romains.*

Un episod din tumultuoasa istorie romană, relatat de Titus Livius, și pe care îl voi sintetiza, constituie un adecvat punct de plecare pentru aprecierea însemnătății complexe – în pofida aparențelor – a agriculturii în lumea romană. Ne aflăm la începutul secolului al V-lea a. Chr. Romanii sunt înfrânți în războiul cu vecinii sabini, așa încât senatul roman hotărăște numirea unui dictator – pe timp de șase luni, nu insist aici asupra înțelesului conceptului, cu totul altul, pe atunci – și decid ca acesta să fie Cincinnatus. Îl găesc la coarnele plugului, muncindu-și, alături de soție, ogorul. Înștiințat de decizia senatului, îmbracă toga și ia comanda soldaților, obținând o victorie pentru care e primit în triumf la Roma. La doar 16 zile de la numire, misiunea fiind îndeplinită, Cincinnatus se întoarce la munca ogorului său, pe malul drept al Tibrului¹.

O atare simplitate și, deopotrivă, conștiință a datoriei civice (rezumată în deviza romană *virtus, fides, pietas* „curaj, credință, pietate”) va hrăni și va crește gloria romană; renunțarea la această modestie, la acest model comportamental, va duce, treptat și în forme insidioase, la însăși decadența Romei. De altminteri, în preambulul la tratatul *De agri cultura*, Cato Maior trasase, cu patosul său inconfundabil, modelul romanului exemplar: ...*virum*

---

¹ Vezi Titus Livius, *Ab Vrbe condita*, III, 26-29.

bonum quom laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum („[strămoșii noștri] când laudau un bărbat bun, îl laudau spunând că e un bun țaran și un bun cultivator”), deoarece *ex agricolis et viri fortissimi et milites strenuissimi gignuntur* („dintre agricultori se ivesc și bărbați foarte puternici și soldați extrem de viteji”). Așa cum literatura latină ne învederează cu asupra de măsură, spațiul rural concentrează lamura romanității, iar îndepărtarea de normele acestei existențe determină o constantă și ireversibilă degradare a altitudinii morale romane și, mai mult, mai grav, a romanității înseși.

Aceasta fiind premisa demersului de față, să vedem cum ni se înfățișează, în datele ei generale, viața agriculturii într-o perioadă de răscruce din istoria romană: ultima jumătate a secolului I a. Chr., când Roma republicană lasă loc celei imperiale. La o privire sintetizatoare, sunt de remarcat două direcții convergente: o conștientizare a situației dramatice a agriculturii, dar și un efort, deși, se va dovedi, zadarnic, de revigorare a lumii rurale. Reformele agrare din istoria Romei reflectă un proces de destabilizare între *agri privati*, domeniile private, și *ager publicus*, proprietatea statului. Decăderea micii proprietăți are loc atât pe fondul acaparării de către patricienii bogați a terenurilor vândute, ba chiar și a arendării sau a cedării lor primului ocupant, și a ruinării proprietarilor mici și mijlocii în urma devastărilor suportate de romani în timpul celui de-al doilea război punic. Deși, ca urmare a cuceririlor, domeniul public devenise imens, de el beneficiau doar cei bogați. Această schimbare a atras un alt fenomen: părăsirea ogoarelor și migrarea la oraș, îndeosebi la Roma, a muncitorilor. Imense latifundii ajuns așadar, în secolul al II-lea deja, în mâna câtorva, ceea ce avea să ducă, precum arată vizionar Pliniu cel Bătrân, chiar la pierderea patriei.

Pe de altă parte, odată cu întronarea lui Octavian Augustus asistăm la o strădanie complexă, coordonată, de restabilizare morală a Romei. În consecință, literatura devine un instrument puternic în tentativa de revigorare a civismului activ tradițional de odinioară, când virtutea însemna a căuta și a construi prin actele personale binele comunității. Poezii de curte, sintagmă neimpregnată de conotația puternic peiorativă actuală, înfățișează lumea campestră ideală și declară drept model existențial suveran *mos maiorum*, tradiția. Horațiu ne restituie acest topos, în care simplitatea și ritmul naturii ordonează existența individului. Redau fragmentar dintr-un poem ce evocă o astfel de atmosferă idilică pastorală:

*Beatus ille qui procul negotiis,
Ut prisca gens mortalium,
Paterna rura bubus exercet suis,
Solutus omni faenore,
[...] Ergo aut adulta vitium propagine
Altas maritat populos,
[...] Inutilisque falce ramos amputans
Feliciores inserit,
Aut pressa puris mella condit amphoris
Aut tondet infirmas ovis.
[...] Ut gaudet insitiva decerpens pira
Certantem et uvam purpurae².*

În fapt, avem a face aici cu o regresie înspre ce va fi însemnat, pentru Cincinnatus, bunăoară, viața la țară: simplitate, constanță, firesc, bucuria care e, obligatoriu, consecința

² *Epodon libri*, II, 1-22: „Ce fericit e omul ce-și ară, ca străbunii,/ Cu boii lui moșia părintească./ [...] / ... omul nostru cu plopii nalți cunună/ Vânjoși butașii vițelor de vie./ [...] / El taie cu custura uscatele mlădițe/ Și altele mai rodnice-altoiește./ Sau mierea strânsă-și toarnă în amfore spălate./ Sau tunde lâna oilor blajine./ [...] / Ce bucuroș culege el perele-altoite/ Și, grei în bob, ciorchinii purpurii”

efortului. Vergiliu, la rândul său, un *laudator temporis acti*, ne oferă, grație unui poem didactic, *Georgicele*, un veritabil îndrumar agronomic. În cele patru cărți ale scrierii descoperim indicații prețioase cu privire la succesiunea și modul în care trebuie să se desfășoare muncile ogorului, la viticultură și arboricultură, apoi, în cartea a III-a, la creșterea vitelor și, în ultima, informații utile pentru cei dedicați apiculturii. Astfel, întreaga economie rurală este descrisă – surprinzător pentru cei de azi – într-un tratat versificat.

Un veritabil text poetic – o elegie properțiană – reușește să rezume, printr-un paralelism antitetic, înfățișarea vechii Rome – *illa Roma antiqua* –, a simplității și virtuților intrinseci ființei, și aceea augustană, în care luxuria, ostentația prosperității devin implicit reperele valorizării individului, determinând o primejdioasă decădere morală. Iată, într-un tablou dihotomic, acest spațiu:

*Hoc, quodcumque vides, hospes, qua maxima Roma est,
Ante Phrygem Aenean collis et herba fuit;
Atque ubi Navali stant sacra Palatia Phoebo,
Evandri profugae concubere boves.
Fictilibus crevere deis haec aurea templa,
Nec fuit opprobrio facta sine arte casa;
[...] Curia, praetexto quae nunc nitet alta senatu,
Pellitos habuit, rustica corda, Patres³.*

Faptele simple, rezidând în efort, au transformat, așa cum ne încredințează Propertius, o adunătură de bordeie sărăcăcioase, răspândite pe colinele Latiumului, în cea mai măreață cetate a vremii aceleia, străluminând veacuri și lumi.

Congener al lui Propertiu, Catul descoperă și resorturile intime care au provocat aceste schimbări profunde; activismul structural (*negotium*) a fost contrabalansat treptat de o pasivitate de factură epicureică (*otium*):

*Catulle, tibi molestum est:
otio exsultas nimiumque gestis:
otium et reges prius et beatas
perdidit urbes.⁴*

Dar nu voi insista aici asupra acestor texte, asupra acestor autori, ci caut să evidențiez doar un demers ce merită a fi mai mult exploatat; fiindcă, în pofida clișeelelor actuale, literatura vechimii ne oferă nu doar grație tratatelor de specialitate, tehnice, ci prin toate manifestările sale atare informații.

Să ne îndreptăm acum atenția asupra celui mai important tratat propriu-zis al acestei perioade. Tratatul enciclopedistului Varro, *De re rustica*, singura sa operă completă păstrată (netradusă la noi), e un îndrumar practic dedicat soției sale Fundania, care tocmai cumpăraseră un domeniu agricol. Pe rând, cele trei cărți configurează un tablou complex al cultivării cerealelor și al îngrijirii arborilor, al zootehniei și, ultima carte, al creșterii animalelor de curte, dar și al îngrijirii albinelor. Într-o perioadă în care ținutul peninsular tindea să dezvolte o agricultură de lux, în slujba consumului urban în creștere, scriitorul celebrează fecunditatea locurilor, pe care le compară plastic cu o imensă livadă. Preocupat de practicarea vânătorii și de mărfurile alese, devenite rentabile, el se declară neliniștit față de neglijarea agriculturii tradiționale, în favoarea parcurilor și a bazinelor pline cu pești. Crezând cu fermitate în

³ *Elegiae*, IV, 1, 1-6, 11-12: „Străine, tot ceea ce vezi aici, pe unde se întinde măreață Roma/ Înaintea frigianului Eneas era doar iarbă și coline./ Și unde se înalță, pe Palatin, templu pentru Neptun Corăbierul/ Se tolănea odinioară cireada lui Evandru./ Aceste temple aurite au fost durate în locul unor zei din lut./ Care nu se rușinau de bordeiul simplu./ [...] Curia, ce strălucește mândră de toga pretextă./ Avea bătrâni dintr-o bucată, îmbrăcați în piei”.

⁴ LI, *Ad Lesbiam*: „Tihna, Catul, îți este dăunătoare; tihna ți-a prilejuit prea multă tulburare și prea mult avânt; în trecut tihna a făcut să piară regi și orașe fericite”.

agricultura intensivă, combinată cu creșterea vitelor, Varro propune un model de domeniu agricol de o amploare moderată, *villa rustica*, structurat după o complexitate armonioasă. Atașamentul față de tradiție, manifest, se conjugă, așadar, la Varro cu o perspectivă modernă asupra întregii agriculturi.

Deopotrivă, paginile tratatului ne dezvăluie, în anul 37 a. Chr., drama societății romane contemporane autorului: *Viri magni nostri maiores non sine causa praeponerent rusticos Romanos urbanis. Ut ruri enim qui in villa vivunt ignaviores, quam qui in agro uersantur in aliquo opere faciendo, sic qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaque annum ita diviserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura colerent. Quod dum servaverunt institutum, utrumque sunt consecuti, ut et cultura agros fecundissimos haberent et ipsi valetudine firmiores essent, ac ne Graecorum urbana desiderarent gymnasia. Quae nunc vix satis singula sunt, nec putant se habere villam, si non multis vocabulis retinniat Graecis, quom vocent particulatim loca, procoetona, palaestram, apodyterion, peristylon, ornithona, peripteron, oporothecon.] Igitur quod nunc intra murum fere patres familiae correperunt relictis falce et aratro et manus movere maluerunt in theatro ac circo, quam in segetibus ac vinetis, frumentum locamus qui nobis advehat, qui saturi fiamus ex Africa et Sardinia, et navibus vindemiam condimus ex insula Coa et Chia*⁵. E identificată aici una dintre cele mai profunde drame pe care le traversează romanitatea: lichidarea clasei agricultorilor. Cu un secol și jumătate în urmă, Cato condamnă vehement, socotind-o dezastruoasă, această comoditate, câtă vreme numai fermitatea, efortul necurmat, constanța creionează *verus et bonus Romanus: Patrem familias vendacem, non emacem esse oportet*. „Agricultorul trebuie să vândă și nu să cumpere”, exclamă ferm cel supranumit Cenzorul⁶. Totuși, în pofida avertismentelor formulate de Varro, acest proces e ireversibil.

Ce aduce, așadar, la unitate cele două direcții schițate în cele de mai sus, una propriu-zis literară, alta foarte tehnică? Tocmai efortul convergent înspre reconfigurarea unei veritabile existențe rurale. Chiar dacă accentele tematice sunt altfel așezate, se impune a fi valorificate ambele direcții în descrierea profundă a vieții economice și relevarea mecanismelor ce duc la decăderea și dezintegrarea lumii romane. Tușe nostalgice străbat constant toate textele care descriu realitățile spațiului campestru în această perioadă istorică. În mod vădit, am conturat o optică transdisciplinară, ce, cred, merită aprofundată.

Pentru popoarele a căror existență este una agrară, dimensiunile și amprentele vieții țărănești au o însemnătate fundamentală. Tocmai de aceea, o considerare globală a vieții rustice ne oferă date pentru a decela înseși direcțiile social-politice ale statului respectiv, dar, la un alt nivel, și o perspectivă profundă asupra mentalităților ce însuflețesc acel spațiu. Pentru Roma, bunăoară, o istorie a lumii rurale constituie un reper fundamental înspre cercetarea evoluției sociale, politice și morale a romanilor.

⁵ Varro, *De re rustica*, II, 1: „Pe bună dreptate, strămoșii noștri, oameni de seamă, puneau mai presus romanii de la țară decât pe cei de la oraș. [...] Atâta vreme cât erau credincioși acestei tradiții, ei au câștigat în două feluri, fiindcă și în agricultură aveau ogoare foarte fertile și ei înșiși erau mai puternici. [...] în zilele noastre aproape toți capii familiilor au preferat, abandonându-și coasa și plugul, să emigreze în incinta Romei și să-și folosească mâinile pentru a aplauda la teatru sau la circ, în loc să le folosească la lucrul câmpului și al viței de vie. Am ajuns, în consecință, să trebuiască să plătim pentru ca grâul necesar hranei să ne fie adus din Africa și din Sardinia, așa după cum trebuie să ne încărcăm navele cu recolta de struguri a insulelor Cos și Chios”.

⁶ Cato Maior, *De agri cultura*, 2.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare

Cato, Marcus Porcius Censorius-Maior Catullus, Caius Valerius	Cato, Marcus Porcius Censorius-Maior, <i>De agri cultura</i> , edidit Antonius Mazzarino, Leipzig, B. G. Teubner, 1982 Catullus, Caius Valerius, <i>Carmina</i> , Ediție bilingvă, Traducere, studiu introductiv și note de Teodor Naum, București, Teora, 1999
Horatius, Quintus Flaccus	Horatius, Quintus Flaccus, <i>Opera omnia</i> . Volumele 1, 2. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Stabilirea textului și selecția traducerilor: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980
Livius, Titus Propertius, Sextus	Livius, Titus, <i>Ab Vrbe condita</i> , III, Leipzig, Teubner, 1932 Propertius, Sextus, <i>Opera omnia</i> , Ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers, 1992
Varro, Terentius	Varro, Terentius, <i>De Re Rustica</i> , Loeb Classical Library, Cambridge, 1934
Vergilius, Publius Maro	Vergilius, Publius Maro, <i>Georgicon libri IV</i> , în <i>Oeuvres</i> , texte latin publiée avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par F. Plessis et P. Lejay, Paris, 1927

Bibliografie generală

Grimal 1973	Grimal, P., <i>Civilizația romană</i> , I, Traducere, prefață și note de Eugen Cizek, București, Editura Minerva, Biblioteca pentru Toți
Lascu 1965	Lascu, N., <i>Cum trăiau romanii</i> , Editura Științifică
Mommsen 1987	Mommsen, Th., <i>Istoria romană</i> , volumul I, Cuvânt înainte de acad. Emil Condurachi, Traducere de Joachim Nicolaus, București, Editura Științifică și Enciclopedică